

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 19 mars 1945

Ordförande: *Fil. dr Ivar Anderson.*

Statssekreteraren **Dag Hammarskjöld** inledde aftonens diskussion med ett anförande, rubricerat:

Den dirigerade ekonomins problem.

Kring krigsårens erfarenheter.

1. I sin diktsamling *Andliga övningar* skriver Hjalmar Gullberg på ett ställe:

Eftersom alla är upptagna jämt och har mycket att göra,
är det av största intresse att någon går bort från det hela
för att på avstånd begrunda vårt faktiska läge i nuet
och tyda de hemliga lagar,
som innerst behärskar vårt liv.

Jag hade tänkt, att det kunde vara motiverat att vi — med diktens ord — en stund ställde oss på avstånd för att begrunda vårt läge i nuet på det begränsade område, som är den ekonomiska politikens aktionsfält, och diskutera, hur de lagar, som behärska det ekonomiska livet, där bestämt och bestämma gränserna för vårt handlande.

Den ekonomiska utvecklingen under krigsåren har icke lämnat mycket rådrum för begrundan. De praktiska problem med vilka vi ständigt konfronterats ha pockat på snara lösningar. Det ena steget har givit det andra. Och om än en allmän målsättning hela tiden hållits i sikte, har därmed icke det mönster varit givet som de olika stegen bildat. I ett orienteringslopp på kompass går man sällan rakt på målet. Vägens sträckning bestämmas av markstrukturens delvis medvetna, delvis omedvetna inflytande. På samma sätt bör man i den ekonomiska dirigerings utformning kunna utläsa inflytandet av det reaktionssystem inom det ekonomiska livet, som brukar betecknas som »de ekonomiska lagarna», och av de institutionella förhållanden som mera i detalj avgöra förloppet; jag syftar här och i det följande närmast på de ekonomiska lagarna i den klassiska ekonomiens mening, alltså på de före-

tagar- och konsumentreaktioner som i ett ekonomiskt system i balans bestämma bland annat relationerna mellan pris- och kostnader samt utbud och efterfrågan.

Den skisserade frågeställningen ligger tydligen helt på ett teoretiskt plan. Det gäller här icke att diskutera valet av mål för en ekonomisk dirigerad ekonomi. Det är icke heller fråga om att belysa de problem för en dirigerad ekonomi, som kunna uppkomma på grund därav, att en sådan dirigerad ekonomi rymmer risker för en förstoring av verkningarna av mänsklig oförmåga — vare sig nu denna yttrar sig i bristande insikt, i dåligt tekniskt och administrativt handlag eller kanske i bundenhet vid särintressen. Även den ofta debatterade frågan om den ekonomiska dirigerings förenlighet med individuell frihet faller vid sidan av vår problemställning. Det är möjligt, att redan denna avgränsning av ämnet för föredraget vållar besvikelse hos en del som väntat sig en diskussion av just de nyss redovisade spörsmålen — vilka onekligen lämna en vidare marginal för med målande exempel belysta åsikts- och temperamentsyttringar än den teoretiska fråga som jag här tagit upp. Ett ytterligare klarläggande av problemställningen kommer nog i så fall tyvärr att öka besvikelsen.

Antagligen sätta många likhetstecken mellan dirigerad ekonomi och planhushållning. Jag tror emellertid att man bör hålla på skillnaden även om det delvis endast gäller en gradfråga. En planhushållning är alltid dirigerad, men en dirigerad ekonomi behöver icke vara en planhushållning. I båda fallen rör det sig om försök att genom inverkan på det ekonomiska förloppet nå vissa mål. Men medan vad jag här avser med dirigerad därvid utnyttjar de automatiska reaktionerna inför t. ex. förändringar av räntan och därför blott arbetar med denna och liknande centrala faktorer som hjälpmedel, fastlägger planhushållningen därutöver i nödvändig utsträckning direkt utvecklingen inom olika områden. Den här aktuella frågeställningen existerar knappast i en planhushållning som genomföres med tillräcklig fullständighet, samtidigt som den emellertid är fundamental för den dirigerade ekonomien i här avsedd mening. Man kan säga, att de gränser för en dirigerad ekonomi, som följa av dess beroende av de lagbundna reaktionerna inom det ekonomiska systemet och som denna diskussion närmast gäller, relativt obehindrat kunna överskridas, om man är villig att ta steget till planhushållning. Diskussionen i afton kommer därför att föra fram till planhushållningens portar men icke vidare.

2. Kan man tänka sig en utvecklad ekonomisk organisationsform utan dirigerad ekonomi? Svaret blir tydligen beroende på vad som i så fall skulle bestämma konsekvenserna av de ändringar i befolkningstillväxt,

teknik och konsumtionsinriktning m. m. som — mycket allmänt uttryckt — äro rambestämmande för vårt ekonomiska liv. Man hänvisar kanske till de »ekonomiska lagarna». Men i själva verket utsäga dessa i gängse och även här tillämpad mening endast, att reaktionerna inom det ekonomiska systemet — direkt eller genom den mekanism konjunkturväxlingarna återspegla — tendera att vidmakthålla vissa *relationer* mellan olika ekonomiska variabler. Dessa inbördes relationer — exempelvis mellan kostnader och priser eller utbud och efterfrågan, för att nu ånyo hänvisa till dessa enkla fall — kunna emellertid nås vid vilken allmän rörelseriktning hos hela det ekonomiska systemet som helst. Det faller sig naturligt att belysa situationen med en astronomisk parallell: förhållandet mellan olika himlakroppar inom vårt solsystem är strängt lagbundet men hela systemet har ju en egen rörelse utom ramen för denna lagbundenhet. Svaret på den nyss uppställda frågan om behovet av dirigering blir jakande, endast om man anser det likgiltigt, i vilken riktning utvecklingen allmänt sett kommer att gå, exempelvis i prishänseende. Att underlåta varje dirigering innebär att lämna utvecklingen icke åt de ekonomiska lagarnas avgörande utan åt slumpens. Felet med de automatiska ekonomiska reaktionerna är kanske mindre, att deras resultat icke alltid är särskilt tillfredsställande ur t. ex. fördelningssynpunkt, än att de lämna oreglerat vad som till slut är av det största, för oss alla gemensamma intresset. Det är därför rätt naturligt, att man icke kan påvisa någon utvecklad ekonomisk organisationsform utan ett mer eller mindre framträdande inslag av dirigering.

Vad ekonomisk dirigering är, har redan i korthet angivits. Allmänt uttryckt går dirigeringen ut på att med hjälp av räntan, växelkurserna och andra sådana *strategiska variabler* inom det ekonomiska systemet reglera inflytandet från förändringar i teknik, konsumtionsinriktning och liknande ur ekonomisk-politisk synpunkt i huvudsak *primära variabler* på ett sådant sätt, att de variabler som omfattas av den politiska målsättningen — och som kanske kunde kallas *målvariabler* — komma att visa önskad utveckling.

De klassiska målvariablerna utgöra som bekant penningvärdet och sysselsättningen. Härvidlag har icke kriget ändrat läget. De av gammalt erkända strategiska variablerna äro ju de nyss nämnda — alltså räntan och växelkurserna. Under krigsåren ha vi emellertid blivit tvungna att därutöver föra in flera nya variabler — bland annat arbetslönerna — i den strategiska sfären. Orsaken därtill är givetvis den av kriget framkallade varuknappheten och omdispositionen av produktionsresurserna för försvarsändamål, som utgjort nya primära variabler av avgörande betydelse.

Innan jag går vidare in på krigserfarenheterna, kanske jag ett ögonblick får uppehålla mig vid den klassiska problemställningen för ekonomisk dirigerings. Knut Wicksell utformade som bekant teorien, att om man såg till att marknadsräntan motsvarade den faktiska räntabiliteten hos realinvesteringar — jag kan här gå förbi alla finare begreppsbestämningar — så skulle investeringarna komma att motsvara sparandet och därmed också garantier vara vunna både för en stabil prisnivå och för jämn sysselsättning. Med räntan som strategisk variabel menade Wicksell sig alltså kunna vinna en sådan anpassning efter de primära variablerna — närmast tekniken och befolkningstillväxten — att båda de klassiska målvariablerna skulle visa den önskade utvecklingen. Bortsett från att Wicksell i sin upptäckariver gav de konstaterade reaktionssammanhangen och därmed räntan för stor betydelse, led hans uppfattning av brister som i detta sammanhang äro både upplysande och praktiskt betydelsefulla. Redan Davidson visade, att om man ville stabilisera sysselsättningen, så krävdes mera omfattande dirigerande ingripanden om man samtidigt eftersträvade en jämn prisnivå än om man lät prisnivån fluktuera med förändringar i försörjningen. Och Myrdal har senare klarlagt, att den av Wicksell förutsatta överensstämmelsen mellan sparande och investeringar är förenlig med vilken utveckling av den allmänna prisnivån som helst — för övrigt ett gott exempel på det förut påpekade förhållandet, att de ekonomiska lagarna lämna systemets totala rörelseriktning oberörd och gälla blott relationerna inom detta system.

Det är rätt naturligt, att medan Wicksells uppfattning i dess här återgivna, starkt förenklade form så småningom trängt fram till att bli allmän egendom, så har dess begränsning icke vunnit ett motsvarande beaktande i den allmänna opinionsbildningen; vi ha väl alla en benägenhet att favorisera en rationaliserad bild av den förvirrande verkligheten och att därför ge en formel, som i ett slag synes skapa reda i komplicerade sammanhang, ett större sanningsvärde än den äger. Det är uppenbart, att den uppfattning om räntepolitiken, som dominerade närmast under 20-talet, efter wicksellianska linjer över-skattade räntans inflytande både på investeringsvolymen och sparandet. Karakteristiskt är också, hur både teoretiker och praktiker glömdes, att räntan primärt bestämdes genom tillgång och efterfrågan på pengar, så att Keynes kunde framställa konstaterandet av detta faktum som en landvinning i sin på 30-talet publicerade *General theory of employment*. En parallell företeelse var förbiseendet av att penningvärdets allmänna rörelseriktning kunde bestämmas av faktorer utanför den godtagna strategiska sfären, bland annat arbetslönerna och produktiviteten.

I alla de här berörda hänseendena har utvecklingen under krigsåren riktat den allmänna uppmärksamheten på problem för den ekonomiska dirigeringen som förelågo även under normala förhållanden, ehuru de då blott ofullständigt realiserades. Oavsett politiska utgångspunkter uppställdes redan under fredstiden allmänt vissa mål för den ekonomiska utvecklingen och eftersom man icke ansåg det givet att dessa mål skulle nås automatiskt, accepterades i princip en dirigering. Men man gjorde icke allmänt klart för sig, att den önskade utvecklingen av vad jag här kallat målvariablerna icke kunde realiseras med utnyttjande blott av de strategiska variabler, som man i praktiken räknade med, ens när inga andra primära variabler gjorde sig gällande än de i fredstid normalt verksamma. Diskussionerna om budgetpolitiken under 30-talet äro i detta avseende upplysande.

3. Jag har redan erinrat om att den allmänna målsättningen för den ekonomiska dirigeringen under krigsåren liksom dessförinnan gällt penningvärdet och sysselsättningen samt att det nya som tillkommit i främsta rummet varit, att varuknappheten och omdispositionen av de produktiva resurserna för försvarsändamål medfört en utvidgning av den strategiska sfären till att omfatta sådana nya variabler som exempelvis arbetslönerna. Den finansiella teknik som använts för omdispositionen av produktionsmedlen — mest påtagligt återspeglas denna i budgetunderskotten — har i sin tur lett till institutionellt betingade förändringar, som i hög grad påverkat förloppet och dirigeringens möjligheterna.

Låt oss först stanna inför frågan, vilka ändrade relationer inom det ekonomiska systemet som de nytillkomna primärförändringarna skulle föranlett, om de ekonomiska lagarna fritt skulle fått bestämma utvecklingen.

Varupriserna skulle i en första etapp tydligen ha undergått en stegring i genomsnitt åtminstone motsvarande den starkt ökade knappheten. Kostnaderna skulle ha anpassats efter priserna genom bl. a. lönestegringar inom den av prisstegringsvinsterna givna ramen. En motsvarande anpassning skulle ha skett av värdena på äldre realkapital. Lönestegringarna skulle i sin tur ha skapat utrymme för ytterligare varuprishöjningar. Och kapitalvärdenas ökning, i förening med begränsningen av möjligheterna till realinvesteringar, skulle gett underlaget för en ytterligare uppgång i priserna på kapitalobjekt. Den primära anpassningen av relationerna inom det ekonomiska systemet till det nya läget skulle alltså — såsom ofta påpekats — på grund av reaktionernas eget normala förlopp icke ha lett till en återställd balans utan medfört nya förändringar, som i sin tur gjort nya relationer naturliga

och sålunda föranlett nya anpassningsrörelser. O. s. v. in infinitum. För att använda vår tidigare terminologi skulle med andra ord återställandet av normala relationer inom systemet genom de ekonomiska krafternas eget spel ha skett på ett sådant sätt, att systemet i sin helhet fått en stark egenrörelse i inflatorisk riktning. Som förut understrukits rymma de ekonomiska lagarna med deras begränsning till förhållandet mellan systemets olika delar intet korrektiv mot en sådan rörelse.

Räntans otillräcklighet som strategiskt hjälpmedel vid en dirigeringsinriktad på att förhindra den skisserade utvecklingen är uppenbar. Orsakerna till att man måste tillgripa även andra — eller faktiskt i första hand andra — hjälpmedel äro emellertid icke i princip av annan art än under normala förhållanden: varken konsumtionsvaruefterfrågan eller realkapitalbildningen kan i tillräcklig grad behärskas genom räntan och i den mån primärförändringar av den typ, som en stark produktivtetsförsämring eller höjda löner exemplifiera, komma med i spelet, är räntan nästan helt skjuten åt sidan. Det förtjänar f. ö. redan i detta sammanhang att påpekas, att de ekonomiska krafternas fria spel i det läge vi här diskutera tendera att trycka ned räntan och alltså även tekniskt allvarligt försvårar användningen av räntan i stabiliserande syfte.

När man under berörda förhållanden i dirigerande syfte utnyttjat andra strategiska faktorer än räntan har man, allmänt uttryckt, begränsat sig till att såvitt möjligt förhindra vad jag kallat systemets egenrörelse i inflatorisk riktning och alltså i väsentliga hänseenden accepterat, att relationerna mellan olika variabler inom systemet anpassat sig efter det ändrade läget. Man har, med andra ord, vid dirigerings utformning godtagit de ekonomiska lagarnas krav intill den gräns, där ett fritt tillgodoseende av dessa skulle gett systemet den befarade egenrörelsen. Att denna begränsning av anspråken på dirigeringen betytt en väsentlig avlastning av trycket på denna är givet. Man kan säga, att de konflikter mellan dirigeringen och de ekonomiska lagarna, som här särskilt intressera oss, på grund därav kommit att gälla närmast sådana punkter, där begränsningen i fråga icke kunnat genomföras utan att man löpt en alltför stor risk för uppkomsten av en inflatorisk egenrörelse.

Den uppfattning om dirigerings lämpliga avgränsning, som jag här redogjort för, har kommit till uttryck på många olika sätt. Den har till att börja med utvecklats i den principiella framställningen i olika propositioner bl. a. på det penningpolitiska området. Det kan här räcka med en erinran om att man redan vid krigets början uttalade, att varupriserna borde regleras med hänsyn till ökningen av de rörliga kost-

naderna men med beaktande av den relativa knappheten. Det mot dessa uttalanden korresponderande penningpolitiska programmet, enligt vilket man borde acceptera en genomsnittlig prisstegring motsvarande försämringen i försörjningsläget, är givetvis också ett uttryck för godtagandet av en normal anpassning av relationerna inom det ekonomiska systemet efter ändrade primära data. Samma ståndpunkt återspeglas i uppskovet med genomförandet av prisstopp till den tidpunkt, då varuknapphetens direkta inflytande i prisstegrande riktning i huvudsak värkt ut.

Det är givet att dirigeringen kunde skett efter en hårdare princip än den faktiskt tillämpade. Om man emellertid icke hade låtit politikens utformning på antytt sätt röna inflytande av de ekonomiska lagarnas direkta krav, hade trycket på dirigeringen otvivelaktigt ökat så starkt, att vi i väsentligt större utsträckning måst överskrida gränsen mellan dirigering och planhushållning. När man haft att bestämma dirigeringens avgränsning, har man i första hand ställts inför valet mellan att realisera full stabilisering av penningvärdet, trots att förändringarna i marknadsläget normalt indicerade en prisstegring, och att kompromissa med stabiliseringskravet på grund av de olägenheter som betingades just av att det endast skulle kunna tillgodoses i strid mot de ekonomiska lagarna. Vi få senare anledning att mera utförligt återkomma till innebörden av val av denna typ. Diskussionen därav för oss i själva verket in till kärnan i den dirigerade ekonomiens problem sådant det här fattats — alltså frågan om hur dirigeringspolitikens utformning bestämmas av det reaktionssystem som sammanfattande betecknats som de ekonomiska lagarna.

4. Det dirigeringsystem, som krigsförhållandena framtvungit, arbetar med strategiska variabler både på varusidan och på prissidan. Vi ha konsumtionsvaruransonering och råvarukontingentering. Men vi ha också pris- och lönestopp. I samband med att den strategiska sfären på detta sätt byggts ut, har räntan i huvudsak förlorat även den begränsade betydelse som allmän regulator den under normala förhållanden kan äga, vilket medfört, att dess roll som kostnadsfaktor och inkomstunderlag trätt mera i förgrunden. Ehuru räntestabiliteten på sistone i den allmänna diskussionen stundom sidoställts pris- och lönestoppet, har den sålunda en helt annan och mindre väsentlig roll att fylla i dirigeringspolitiken. Det är karakteristiskt och förtjänar i detta sammanhang att understrykas, att räntan icke ens nämnes i det s. k. Söderlundprogrammet. Och när ränteproblemet behandlats i diskussionen om efterkrigspolitiken har man allmänt *dels* vänt sig mot en räntestegring, *dels* ansett det lämpligt att undvika en räntesänkning

med hänsyn till önskvärdheten att bevara ökade möjligheter för en sådan åtgärd i en kommande depression; varje sammankoppling av räntestabiliteten med den aktuella, på prisstabilisering inriktade dirigeringspolitiken saknas alltså typiskt nog även i dessa programförklaringar.

Hur fungerar nu det dirigeringsystem som byggts upp? Och på vad sätt bryter det sig mot de ekonomiska lagarna? Vid ett försök att besvara dessa frågor skjuter jag av nyss angivna skäl tillsvidare rätten helt åt sidan.

Konsumtionsvaruregleringen i förening med prisstopp innebär, att konsumtionens totala värde blir underkastat direkt kontroll; tydligen övergår dirigeringen härvid delvis i planhushållning. Den köpkraft som icke kan disponeras för inköp blir tvångssparad. Man har alltså avkopplat köpkraftstillgången från den roll som bestämningsgrund för efterfrågan, som den kan äga, och vidare ersatt prishöjden såsom efterfrågereglende faktor med ransonering; kupongerna fungera i detta sammanhang som pengar. Om varutilldelningen motsvarar den löpande tillgången och icke understiger i vidare kretsar normalt aktiva löpande behov, inrymma dessa regleringar intet starkare våldförande av de ekonomiska krafternas normala resultat än som betingas av önskan att få en jämn konsumtionsfördelning medborgarna emellan och att förhindra anpassningsformer som ge upphov till en inflationstendens.

Att köpkraftsöverskottet förhindras återverka på efterfrågan, står icke i strid mot den naturliga utvecklingen, eftersom efterfrågan normalt i långt högre grad bestämmas av de rätt fasta konsumtionsvanorna än av penningtillgången. Detta gäller i varje fall så länge allmänheten tror på en lika god eller bättre varuförsörjning i framtiden till samma eller lägre priser. Skulle denna tro nötas ut, i den mån som tiden går, uppkommer en spänning mellan dirigeringsåtgärderna och de ekonomiska krafternas spel vars typiska resultat vi se i länder med en utvecklad svart marknad.

Tidsfaktorn kan emellertid leda till ökat tryck på dirigeringen också på ett annat sätt. Vi ha hittills kunnat i stor utsträckning tillgodogöra oss det relativt goda bestånd av t. ex. kläder och skor, som fanns före kriget. När kapitalförtäringen på dessa punkter fortgått en längre tid aktiveras emellertid behov som kunna utlösa en prisuppdrivande efterfrågan vid sidan av regleringarna även om dessa äro tillräckligt vida för tillgodoseende av löpande normala behov. Jag behöver icke tillägga, att detta förhållande för vår del i detta sammanhang är av blott teoretiskt intresse. Till den återspeglning det får på löneområdet återkommer jag i det följande.

En parallell till verkningarna av en förbrukning av det personliga konsumtionskapitalet möter inom investeringsverksamheten. Man upprätthåller i dag en balans mellan materialtillgång och realinvesteringar genom direkta kontrollåtgärder. Förnyelsebehoven göra sig naturligtvis gällande med ökad styrka, ju längre tid som förflyter, och även på detta område aktiveras därigenom så småningom en efterfrågan, som kan ställa oss inför valet mellan skärpta regleringsåtgärder eller vissa eftergifter. Hur detta val utfallit på bostadsområdet är välbekant. Önskvärdheten av att investeringarna begränsas har där icke kunnat få hindra en ökning av bostadsproduktionen trots stegrad materialknapphet. Exemplet är belysande. Om man skulle hållit tillbaka bostadsproduktionen hade trycket på hyresmarknaden ökats, så att en sprängning legat nära. Dirigeringen, som även på denna punkt erhållit ett starkt inslag av planhushållning, har därför här fått göra en kompromiss i syfte att förebygga de för stabiliseringspolitiken ännu ogynnsammare resultat till vilka de ekonomiska anpassningsprocesserna eljest skulle leda fram.

De intressantaste exemplen på brytningen mellan dirigeringen och de ekonomiska lagarna möta emellertid icke på varusidan utan på pris- och kostnadssidan.

Som jag redan erinrat om, grundades prisregleringen redan från början på principen, att endast de prishöjningar skulle tillåtas, som erfordrades för täckning av ökade rörliga kostnader. På kortare sikt står en dirigering enligt denna regel icke i strid mot kostnadsprincipen, sådan den skulle göra sig gällande på en marknad med hård konkurrens mellan företagen. Och sedan stegringen av de rörliga kostnaderna i huvudsak tagits ut, kan man därför genomföra ett prisstopp utan att därför råka in i en ohållbar konflikt med de normala ekonomiska reaktionerna. Men läget förändras givetvis, om och när nyinvesteringar till högre kostnader bli nödvändiga för att hålla uppe produktionen och detta blir förhållandet i sådan utsträckning att nyinvesteringarna bli utslagsgivande för försörjningen. Erfarenheterna ha visat, att det utrymme för den godtagna dirigeringsprincipen som förelegat, allmänt sett, varit betydligt större än man från början vågade antaga. Ännu efter drygt fem år torde det ingalunda vara uttömt.

När gränsen nås, framträder detta i första hand på försörjningssidan genom att man icke kan få fram önskade varukvantiteter utan att medge prishöjningar, som ge täckning för ökade anläggningskostnader. Den situationen har man givetvis ställts inför på speciella områden, och därvid har valet gällt ett accepterande av den ekonomiskt indicerade prishöjningen eller den alternativt indicerade produktionsbegränsningen. Dirigeringen har med andra ord måst på det ena eller andra

sättet böja sig för de normala ekonomiska reaktionernas tryck. En väg ut ur konflikten har tillgripandet av subventionering kunnat erbjuda, men denna väg har åtminstone på det industriella området följts med stor försiktighet. Det kan förtjäna att nämnas, att medan konsumtionsprisindex i Sverige skulle legat 52 procent över förkrignivån utan subventioner mot de 48 procent som nu registreras, motsvarande index i England subventionerats ned med 17 procent från 45 till 28. Inom parentes sagt utgör detta förhållande en väsentlig del av förklaringen till att reallönerna stigit i England medan de däremot som bekant något reducerats i Sverige.

Med vad jag senast berört har jag kommit in på ett annat område för konflikter mellan dirigeringen och de ekonomiska lagarna. Vid prisregleringen måste naturligtvis beaktas icke endast det nyss behandlade, principiellt viktigaste fallet av växelverkan mellan pris och produktionsvolym utan även de övriga fall, där ett önskvärt produktionsresultat förutsätter högre priser än som äro direkt indicerade med hänsyn till de rörliga kostnadernas utveckling. Vid fri prisbildning skulle priserna på åtskilliga ersättningsvaror automatiskt ha sprungit i höjden, så att erforderliga kvantiteter kommit fram. Prisstegringarna skulle sannolikt ha avsevärt överstigit de direkta produktionskostnaderna för att ge utrymme också för täckning av de extraordinära riskerna på eventuella investeringar. Detta reaktionsschema har i dirigeringens utformning återspeglats bl. a. genom att denna fått kompletteras med avsättningsgarantier eller fått inrymma medgivanden för möjliggörande av särskilt snabb avskrivning.

I anslutning till dessa randanteckningar till prisstoppet finns det anledning att belysa vår problemställning även med några synpunkter på lönestoppet. I enlighet med uppläggningsen av denna diskussion förbigår jag därvid helt alla allmänt psykologiska eller politiska sidor av problemet.

Lönestoppet skulle, strängt tillämpat, innefatta icke endast en stabilisering av den allmänna lönenivån utan även en lösning av alla bestående lönedifferenser. I samband med en successiv allmän löneförbättring — grundad bland annat på stigande produktivitet — pågår emellertid normalt dels omflyttningar av arbetskraft från sämre till bättre betalda sysslor, dels en viss utjämning av lönedifferenserna. Ett fullständigt lönestopp vid stark begränsning av möjligheterna att övergå till bättre betalda anställningar skulle sålunda bryta igenom ekonomiska tendenser, som visserligen kunna sägas ha väsentligen psykologisk bakgrund men likväl framstå som normalt verkande krafter inom det ekonomiska systemet. På denna grund kan det förbehåll för en löneförbättring för de sämst ställda grupperna, som gjordes vid

lönestoppets införande, sägas inrymma icke endast ett socialpolitiskt betingat hänsynstagande utan även en anpassning av dirigeringspolitiken efter vissa normala ekonomiska reaktioner. Kompromissen med dessa reaktioner rymmer givetvis särskilda risker, eftersom den är utomordentligt svår att klart avgränsa och därför kan leda till en uppluckring av hela fronten på detta område, vilken skulle kunna rubba kostnadsunderlaget för prisstoppet och därmed sätta igång nya anpassningsprocesser. Även om det är angeläget att en sådan utveckling förhindras — den skulle gå ut icke minst över arbetarna — bör man nog emellertid vara försiktig med påståendet att den måste leda till inflation.

Jag har redan påpekat, att trycket på varuregleringarna ökas, i den mån en mera omfattande förtäring av det personliga konsumtionskapitalet — alltså närmast kläder och skor — kommer till stånd. En sådan kapitalförtäring har även en direkt prispolitisk verkan via lönerna. Lönestoppet bygger på en stabilisering av levnadskostnaderna. Vid beräkandet av dessa väger man priserna för konsumtionskapitalvaror med utgångspunkt från antagandet om en i tiden jämnt fördelad nyanskaffning. Om nu emellertid nyanskaffningen länge skjutits på framtiden och sker över ett bredare fält, när kapitalförtäringen mera allmänt nått sin gräns, tynga tydligen de höjda priserna konsumenterna med en styrka, som icke fullt riktigt återspeglas i index. Den naturliga reaktionen blir ett krav på löneanpassning. Företeelsen kan sägas utgöra en direkt parallell inom konsumtionssfären till det problem som nyinvesteringar till höjda priser ställa priskontrollen inför inom produktionssfären. I det ena som i det andra fallet lämnar dirigeringen icke nu utrymme för ett generellt hänsynstagande. Den här berörda faktorn ökar emellertid särskilt trycket på de sämst ställdas löner, där möjligheter ju också finnas för jämkningar.

5. Ser man frågan om den ekonomiska dirigerings beroende av de ekonomiska lagarna i ljuset av de exempel på problematiken, som här hämtats från krigsårens erfarenheter, framgår, att politikens utformning både generellt — alltså vid uppdragandet av de allmänna gränserna för dirigeringen — och i detalj rönt ett mycket starkt inflytande av hänsyn till de ekonomiska krafternas spel; att dessa hänsyn stundom utåt framstått som eftergifter för gruppintressen är givet men ändrar icke konfliktlösningarnas principiella innebörd. Exemplet visa också tidsfaktorns betydelse. Anpassningsprocesser som under normala förhållanden först så småningom tvinga sig igenom kunna till en början lämnas obeaktade även vid dirigerings utformning. Konflikter mellan dirigeringsåtgärder och de ekonomiska lagarna få av-

göras genom val av den art som jag i ett tidigare sammanhang berört. Man får väga värdet av en viss dirigeringsåtgärd för det önskade totalresultatet mot de olägenheter med vilka åtgärden är förbunden. Dessa olägenheter bli allmänt sett mera betydande, ju starkare åtgärden strider mot det resultat till vilket reaktionerna inom det ekonomiska systemet tendera att leda fram. Med en av krigsrapporterna diskrediterad term framstår dirigeringspolitiken som en elastisk krigsföring. Håller man ut inför ett starkt tryck skapas en igelkottsställning, vilken kan kräva stödåtgärder av lika extraordinärt slag som en luftlandsättning av förstärkningar och förråd utgör i kriget. Även om fullgoda skäl givetvis trots detta i många fall föreligga att hålla ekonomiska igelkottsställningar kan en frontuträtning ibland vara den bättre försvarspolitik om man tänker hålla ut till slutet.

Ett aktuellt exempel på innebörden av denna karakteristik av den ekonomiska dirigeringsstrategi kan hämtas från räntepolitiken. Jag har förut framhållit, att denna för närvarande ligger på ett annat plan än övriga delar av dirigeringen. Detta gäller icke endast till följd av räntans mera begränsade betydelse i sammanhanget utan också på grund av att de krafter, som äro verksamma på räntemarknaden, i hög grad präglas av säregna institutionella förhållanden.

Ytterst går ju räntan tillbaka på förhållandet mellan sparande och investeringar. Men primärt bestämmes den av relationen mellan tillgången på pengar för investering och tillgången på investeringsobjekt; förhållandet mellan denna marknadstekniska bestämningsgrund och den förut angivna, teoretiskt grundläggande kan här förbigås. Om nu nybildningen av produktivt kapital stoppas genom materialbrist samtidigt som medel tillföras marknaden genom omfattande utgifter för försvarsändamål, som varken bidra till att hålla uppe produktionsapparaten eller att skapa en köpkraftskompenserande ökning av konsumtionsvarutillgången, så borde visserligen realräntan stiga men kommer marknadsräntan likväl att kontinuerligt pressas nedåt. Det kan förefalla som om sistnämnda tendens utan svårighet skulle kunna hållas i schack genom en statlig upplåning av tillräcklig omfattning, men detta är av olika skäl icke fallet.

De medel som tillföras marknaden genom bl. a. budgetunderskotten äro blott i begränsad omfattning disponibla för direkt placering i statspapper. I huvudsak hamna de nämligen som insättningar i olika kreditinstitutioner. Dessa placera emellertid icke obegränsade belopp i obligationer och skattkamarväxlar utan eftersträva investeringar i realkapital eller mot säkerhet i realkapital; motiven äro därvid växlande men delvis av en högst reell ekonomisk innebörd. Tillgången på investeringsmöjligheter av sistnämnda slag är emellertid under rådande

förhållanden starkt begränsad. Konsekvensen blir dels en räntepresande konkurrens institutionerna emellan om vad man kort kan beteckna som realinvesteringarna, dels också en successiv beskärning av vinstmarginalerna, som på de svagaste punkterna till slut framtvingar en reduktion av inlåningsräntorna. Trycket nedåt på räntenivån till följd av dessa förhållanden skulle kunna begränsas genom statsupplåning i erforderlig omfattning, om denna kunde ges en sådan utformning, att den ledde till en begränsning av insättningarna i kreditinrättningarna som skapade balans i deras investeringsverksamhet. Läget kunde också förbättras genom att de svagaste kreditinstitutionerna subventionerades med särskilt gynnsamma papper, i den mån detta kunde ske utan att därför en allmän höjning av de statliga låneräntorna bleve nödvändig. En sådan höjning skulle endast göra ont värre och framstår även av andra skäl som utesluten.

Den fortsatta tillströmningen av medel till marknaden, som under rådande förhållanden icke kunnat undvikas, har medfört, att den räntestabilisering som riksbanken genomförde hösten 1941 — för övrigt innan den abnorma räntestegringen i början av kriget ännu helt gått tillbaka — redan för rätt länge sedan utvecklade sig till vad jag kallat en igelkottsställning. Den räntenivå som upprätthölls stred mot vad de på marknaden verkande krafterna indicerade, även sedan dessa krafter så långt möjligt neutraliserats genom statlig upplåning. Man har därför också provat de stödåtgärder som jag nyss nämnt. Olika försök ha sålunda gjorts att kanalisera insättarmedel direkt till statsupplåningen. Och därjämte har man stött bland annat sparbankerna genom särskilt gynnsamma obligationsformer. Resultatet har icke varit tillfredsställande. I fortsättningen hade man måst gå mycket längre och tillgripa nya metoder för att hålla räntepositionen mot trycket från de ekonomiska krafterna. Även om man bör akta sig att i ett sammanhang som detta överskatta betydelsen av de psykologiska faktorerna, kan man dock icke heller förbigå det förhållandet, att den för alla uppenbara divergensen mellan den räntenivå som upprätthölls till för någon månad sedan och det ränteläge som marknadsförhållandena indicerade, skapade också ett spekulationstryck på räntan. Förväntningarna om ett räntefall voro givetvis icke en tillräcklig grund för en räntejustering och utgjorde icke heller ett motiv för räntesänkningen. Men de hade ett klart symptomvärde som uttryck för de här berörda, under ytan mekaniskt verkande krafterna, vilkas inflytande på längre sikt icke kunde negligeras.

Det har sagts, att en räntesänkning just nu icke var nödvändig. Detta är riktigt. Men en räntesänkning skulle aldrig heller bli nödvändig, om man ville gå hur långt som helst för att stödja positionen.

Emellertid framträder här den synpunkt, som nyss utvecklats vid kommentaren av den ekonomiska dirigerings allmänna problem: det kan vara en riktig politik att genomföra en frontförkortning om kostnaderna för att hålla en igelkottsställning icke motsvara ställningens värde i försvaret.

Det faller utanför ramen för denna diskussion att behandla skälen för och mot uppfattningen, att priset för att hålla räntenivån oförändrad ända fram till en eventuell depression skulle blivit oskäligt högt. Om man emellertid var av denna uppfattning blev nästa fråga, när igelkottsställningen i så fall borde uppgivas. Och vid svaret på detta spörsmål hade man i första hand att pröva, när frontförkortningen kunde genomföras med den minsta förlusten av terräng. Jag skall icke heller gå in på skälen varför man ansåg, att en sådan prövning ledde fram till att en eventuell räntesänkning borde ske nu, men vill passa på att rätta ett tämligen allmänt missförstånd. När en räntesänkings värde för stabiliseringen av hyresnivån åberopats i sammanhanget, har synpunkten icke varit av betydelse för avgörandet, att en räntesänkning borde ske, utan för valet av tidpunkt *när* den borde genomföras; emot de eventuella verkningarna i inflatorisk riktning av en räntesänkning kunde sålunda *nu* men icke i samma grad senare ställas, att den medförde en kraftig förstärkning av hyresfronten.

Vad man vunnit på den genomförda räntesänkningen är i första hand en väsentlig avlastning av trycket på denna del av den ekonomiska dirigeringen. Marginalen i de mest utsatta kreditinstitutionerna har något förbättrats, och det nya ränteläget motiverar snarast förväntningar om en senare räntehöjning; de funderingar i motsatt riktning som från en del håll framkommit kan man nog lämna därhän. I det nya läget har därför möjligheten att kontrollera marknaden ökat och därmed också ett vidgat aktionsutrymme vunnits.

Räntesänkningen har på vissa håll, där man säkert uppriktigt önskar medverka till att förhindra en inflation, utan tanke på att man därmed motverkat sina egna syften, tolkats som symptom på att man gett upp. Jag har redan tidigare påpekat, att räntestabiliteten aldrig tillmätts en sådan betydelse i sammanhanget, att omdömet på den grunden är berättigat. Av vad jag nu sagt torde framgå, att räntesänkningen, om den sättes in i sitt större sammanhang, bör betraktas som en av de anpassningar inom den vidmakthållna dirigerings ram, som hänsyn till reaktionerna inom det ekonomiska systemet under årens lopp på olika punkter föranlett och komma att föranleda just för att försvarsställningarna på längre sikt skola bevaras så intakta som möjligt.

Jag har här kommit att behandla räntefrågan kanske oproportionerligt utförligt. Det må emellertid ursäktas mig, eftersom den i olika hänseenden lämnar en ovanligt klar bild av arten av de problem inför vilka dirigeringen ställes.

6. Inför den skildring av den dirigerade ekonomiens problem vid konfrontationen med de ekonomiska lagarna, som jag här givit, och den motivering för vad jag här kallat en elastisk krigföring, som anknutits till översikten över den teoretiska frågeställningen, antar jag, att en del undra om slutsatsen icke blir, att dirigeringen till slut måste bryta samman. Det vore emellertid föga i överensstämmelse med den framlagda tankegången att draga denna slutsats. Jag har här särskilt uppehållit mig vid konfliktpunkterna och nödvändigheten att på dessa träffa ett val. Men uppfattningen, att man i varje särskilt fall mot varandra måste sätta vinsten av att till hundra procent hålla en viss position och olägenheterna därav, om det sker mot de ekonomiska reaktionernas tryck, och därvid ibland kan finna anledning att vika, innebär givetvis icke, att det till slut alltid är riktigast att ge efter. I *många* fall är intet pris för högt för att hålla fronten, och i *alla* fall kan den hållas, om man betalar vad det kostar.

De framlagda synpunkterna innefatta dock givetvis en stark reservation mot den stundom framskymtande uppfattningen, att dirigeringen står och faller med att varje en gång intagen position konsekvent hålles. Det är naturligt, om en sådan uppfattning vinner insteg, så hårt som olika positioner ofta försvaras i den politiska diskussionen, men det vore — inte minst med tanke på framtiden — olyckligt, om den skulle föranleda, att varje anpassning av politiken efter antydda linjer skulle framstå och framställas som ett uppgivande av den förda ekonomiska politiken. Det förtjänar att understrykas, att ingen av de konflikter eller kompromisser som här diskuterats ens berört huvudlinjen, nämligen att dirigeringen, samtidigt som den accepterar anpassningar inom det ekonomiska systemet efter det ändrade läget, skall förhindra, att dessa anpassningar ske i sådana former, att systemet i dess helhet erhåller en egenrörelse i inflatorisk riktning.

Vid bedömningen av dirigerings utformning har man att taga hänsyn också till ett betydelsefullt förhållande, som förut icke särskilt berörts. De olika dirigeringsåtgärderna måste inbördes koordineras. Jämknings på en punkt kunna därför nödvändiggöra justeringar på andra. Det är sålunda icke givet, att orsakerna till en ändring av dirigeringen på ett visst område böra sökas just på detta område. Hänsyn till marknadslägets krav i ett avseende kunna föranleda en ändrad inriktning av dirigeringen även i endast indirekt berörda hänseenden.

I en diskussion om den positiva uppbyggnaden av en dirigeringspolitik — här har ju dirigeringsens naturliga gränser stått i förgrunden — skulle koordinationsfrågan framstå som det centrala problemet.

Frågan om dirigeringspolitikens framtida möjligheter har i huvudsak redan besvarats med vad jag sagt. Den *kan* vidhållas, så länge det behöves. Men den *bör* ständigt omprövas i syfte att vinna önskat resultat med minsta olägenheter. När de primärförändringar, som nödvändiggjort dirigeringsens utbyggnad, gå tillbaka — alltså när vi kunna begränsa beredskapen och åter få tillräcklig varuförsörjning — kan också dirigeringen i dess nuvarande form inskränkas. Den belastning från krigsåren, som vi då ha kvar i form av en abnorm likviditet hos enskilda och kreditinstitutioner, bör tiden hjälpa oss till rätta med. Dirigeringen gör på denna punkt till slut sig själv överflödig; ju längre hinder upprätthållas för en fri medelsanvändning, i desto högre grad övergå nämligen sannolikt de likvida reserverna till att betraktas såsom sparade medel, vilka icke heller böra användas för löpande förbrukning.

Givetvis kan efterkrigstiden medföra nya störningar och föranleda ändrade målsättningar. Blir så fallet, kan det också bli nödvändigt att lita till en dirigerering efter delvis nya linjer. Därmed förändras emellertid icke principfrågornas karaktär. Krigsårens erfarenheter äro i så måtto allmängiltiga.

Trots att jag redan tagit åhörarnas uppmärksamhet i anspråk alltför länge, har jag i denna med nödvändighet begränsade diskussion av ett mycket omfattande ämne måst förbigå frågor av stort intresse, exempelvis på det skattepolitiska området, där bland annat krigskonjunkturskatten erbjuder exempel på konflikter av den art som här behandlats. Det sagda må emellertid vara nog som ett försök att ställa problemet om den ekonomiska dirigeringsens gränser sådant det ter sig i ljuset av krigsårens erfarenheter.

Låt oss till slut återvända till den inledande frågeställningen. Vilket mönster bilda de dirigeringsåtgärder man på olika områden succesivt tvungits att vidtaga, ofta utan rådrum för en föregående prövning av deras ställning i ett större sammanhang? Det förfaller mig icke oberrättigat att svara, att de skilda åtgärderna i huvudsak framstå som delar av en rationellt avvägd helhet. Frestelsen ligger alltid nära att tolka en sådan bild som uttrycket för en från början planlagd koordination. En sådan efterrationalisering är givetvis icke åsyftad. Tvärtom har framställningen avsett att framhäva, i vilken utsträckning det inre sammanhanget mellan de olika åtgärderna är ett av förhandsplanering oberoende resultat av en fortlöpande avvägning mellan strävanden mot

vissa allmänt fattade mål och de ekonomiska lagarnas tryck, vilket stundom kunnat identifieras med olika gruppintressen. Den naturliga frågan, vilka utsikter till framgång en dirigering har, om den här skisserade synen på dess förutsättningar och problem är riktig, frestas man att — med en lätt jämkning — besvara med den på en gång anspråksfulla och resignerade paradox Oehlenschläger låter sin Aladdin uttala: At lykkes er at sætte det igjennem som man *kan*.

Härefter yttrade sig:

Ordf., dr **Ivar Anderson**: Jag ber att få framföra föreningens tack till statssekreterare Hammarskjöld för hans intressanta och eleganta föredrag. Det har givit många värdefulla inblickar i och överblickar över de gångna krigsårens ekonomi, och jag skulle tro att det kommer att spela en ganska stor roll, när det en gång gäller att mera definitivt formulera slutsatserna och värdeomdömena om de gångna, betydelsefulla och kritiska årens ekonomiska politik i vårt land.

I varje fall har föredraget givit åhörarna i afton en mycket upplysande och stimulerande orientering i dessa problem, och jag hoppas att den avgränsning av ämnet, som föredragshållaren i början så starkt betonade, inte skall avhålla de närvarande från att en stund diskutera vidare kring detta föredrag.

Docent **Ingvar Svennilson**: Herr ordförande, herr statsråd, mina herrar! Jag tror inte att dagens inledare har gjort det lätt för dem som ämnade delta i diskussionen. Dem som tänkt plädera för en högre ränta har han kanske avskräckt genom den lärda bakgrund, som han tecknade i sitt anförande. Han drog ju också upp gränser för diskussionen, eller i varje fall för sitt anförande, som säkert äro hälsosamma, men som naturligtvis också inskränka möjligheterna till diskussion. Jag skall för min del tillåta mig att uppehålla mig nära en av de gränser, han uppdrog.

Man kan säga, att inledarens föredrag tangerade det allmänna problemet om den ekonomiska dirigerings möjligheter. Vi ha ju under kriget gjort en mängd erfarenheter angående möjligheterna till en sådan dirigering, och inledaren uppehöll sig framför allt vid erfarenheterna på det penning- och räntepolitiska området. Han bestyrkte den uppfattningen, att vi på detta område — åtminstone jämfört med förra kriget — ha kommit bra mycket längre i fråga om möjligheterna att få till stånd en förnuftig dirigering. Men kanske ändå intressantare för framtiden och med hänsyn till den mera principiella frågeställningen äro de försök, som under kriget gjorts att låta den ekonomiska dirigeringen tränga in på nya områden. I inledarens anförande berördes en rad sådana områden. Vi ha sålunda fått en priskontroll och en investeringskontroll, vi ha haft produktionsregleringar, regleringar av utrikeshandeln o. s. v.

När man överblickar alla dessa experiment och söker dra erfarenheter av dem — jag föreställer mig nämligen att det är mycket angeläget för oss att utnyttja de erfarenheter, som ha vunnits — är det särskilt en sak som slår en: det ekonomiska livet har under kriget genomgående varit inställt på en mycket stark expansion, där dirigerings uppgift framför allt har

varit att hålla igen. Priskontrollen har hållit priserna nere, investeringskontrollen har i huvudsak hållit tillbaka investeringsverksamheten, produktion av olämpliga varor har förbjudits och man har genomfört export- och importförbud.

Jag tror att det är ganska viktigt att hålla detta faktum i minnet, när det gäller att bedöma möjligheterna för ekonomisk dirigering efter kriget. Det är nämligen alldeles uppenbart, att uppgifterna för den ekonomiska dirigeringen då bli av ett annat mera positivt, men därför också väsentligt svårare slag. Det gäller då inte att hålla priserna nere, utan att genom konstruktiva åtgärder få till stånd en sänkning av produktionskostnaderna. Det blir inte fråga om att hålla investeringarna tillbaka, utan det gäller att finna nya kombinationer och nya inriktningar inom näringslivet, som betinga dess utveckling på längre sikt. Det gäller inte främst att hålla produktionen tillbaka, utan att säkra en så full sysselsättning som möjligt, och det gäller vidare att ständigt anpassa utrikeshandeln och framför allt exporten efter nya marknader och att få en utveckling även på detta område till stånd.

Man torde därför ha rätt att dra den allmänna slutsatsen, att dirigeringsens svårigheter bli större efter kriget. När vi erkänna att dirigeringen under kriget har slagit väl ut, får detta alltså inte förleda oss att utan vidare dra slutsatsen, att den kommer att lyckas lika bra med de svårare uppgifter, som komma att möta efter kriget. Man har visserligen inom de statliga organen skaffat sig en hel mängd nya erfarenheter, och vi ha på ett stort antal poster fått statliga ämbetsmän med en långt mera ingående kännedom om näringslivets förhållanden än vi hade före kriget. Jag har själv haft förmånen att i ett sådant arbete försöka tillägna mig ökade insikter i, hur det ekonomiska systemet verkligen fungerar. Det har därvid varit en erfarenhet, att man ständigt gjort nya upptäckter och kommit fram till nya ståndpunkter. Ibland har man kanske känt sig ganska färdig med bilden av det ekonomiska systemet, men man har dock alltid på nytt tvingats att erkänna, att systemets funktionssätt är långt mera invecklat, än det till en början förefallit att vara.

Såsom inledaren framhöll, är dirigeringsmetod just att spela på alla reaktioner ute i näringslivet. Vill man lyckas med den ekonomiska dirigeringen efter kriget, har man därför all anledning att noggrant studera, vad jag skulle vilja kalla det ekonomiska livets *finstruktur*. Liksom inledaren skulle jag här vilja erinra om en svensk diktare. Det är kanske några som minnas hur Harry Martinson i Midsommardalen studerar växtlighetens fina struktur och upptäcker en ny värld. Så går det också för ekonomen eller den ekonomiske politikern, som vill ge sig in på ett studium respektive en dirigering av det ekonomiska livet: han upptäcker ständigt nya, invecklade sammanhang. Detta förhållande gör sig starkare gällande när man kommer in på uppbyggande uppgifter.

Man kommer då säkert in på ett avvägningsproblem, nämligen det, som inledaren flera gånger snuddade vid, men som han höll utanför sitt ämne: hur långt skall denna dirigering sträckas i riktning mot en planhushållning? Jag föreställer mig, att vi alla här i landet äro på väg mot en ungefärligen likartad uppfattning om, hur långt denna dirigering bör sträckas. Jag tror att vi, bland annat just med hänsyn till de förhållanden jag nyss försökte skildra, ganska klart inse, att ingripandena från de dirigerande organens

sida icke böra sträckas alltför långt i detalj, d. v. s. alltför långt i riktning mot planhushållning. Det finns otvivelaktigt en risk för att man eljest kommer på fel sida om det, som ur ekonomisk synpunkt kan betecknas såsom rationellt, och får en över- och dubbelorganisation i det ekonomiska livet med en stor dirigerande apparat i förhållande till dem som skola dirigeras. I det sammanhanget tror jag det är viktigt att komma ihåg, att vi leva i ett litet land, men att dirigeringsproblemet därför i princip icke blir mindre omfattande eller invecklat än i de allra största länderna. Detta förhållande ökar riskerna för en överorganisation, om vi driva dirigeringen alltför långt i riktning mot vad jag med inledaren kallar planhushållning.

Å andra sidan ha vi klart för oss, att ett visst mått av dirigering är nödvändigt, om vi inte i den oroliga efterkrigsvärlden skola råka in i olyckliga konjunkturer, och om vi skola kunna skapa de förutsättningar för näringslivets utveckling, som krävas för att vi skola få till stånd en fortsatt stegring av befolkningens levnadsstandard. Det finns ju en metod för att överbrygga motsättningen mellan långt driven dirigering och behovet av decentralisering, som jag vill minnas också inledaren mot slutet av sitt föredrag pekade på, nämligen överläggningar och förhandlingar. Deras funktion är just att skapa en clearing mellan alla de erfarenheter och intentioner, som finnas på olika håll, centralt och ute i periferien.

Även om de allmänna riktlinjerna, efter vilka vi vilja gestalta utvecklingen, synas vara något så när allmänt omfattade, är det ändå klart, att vi ännu ej ha funnit den väg, som vi vilja välja. På detta område äro vi tyvärr mycket traditionslösa. Överhuvud taget är det nog ganska typiskt för vårt ekonomiska liv, att vi äro mycket litet medvetna om våra traditioner. Men just i ett avseende, som jag nyss berörde, tror jag, att under kriget vissa traditioner ha skapats eller i varje fall förstärkts. Det är ju trots allt så, att man under kriget både inom statliga organ och inom näringslivet på ett nytt sätt har vant sig vid att samarbeta med varandra. I samband därmed ha nya former för ett sådant samarbete utvecklats. Jag har för min del i kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering kunnat iakttaga hur denna vana, som ju inte är så gammal, trots alla motsättningar, som man väntat sig, ofta ändå till slut tagit överhanden. Jag föreställer mig att detta är den bästa erfarenhet, vi ha att ta med oss från dessa krigsåar in i efterkrigstiden.

Bankdirektör Jacob Wallenberg:

Herr ordförande! Det är bara en del av det ämne, föredragshållaren här berörde, som jag skulle vilja säga några ord om, nämligen frågan om räntan.

Föredragshållaren betonade, skulle jag vilja säga, särskilt starkt att räntans betydelse är mycket liten i det dirigerade näringsliv vi nu ha. Utan att i detta sammanhang överdriva räntans betydelse skulle jag därför vilja ställa mig på den ståndpunkten, att någon betydelse har räntan i alla fall. Om det nu på räntefronten anses behövas en förändring — föredragshållaren gjorde ju i något sammanhang jämförelser mellan det ekonomiska livet och sådana militära företeelser som frontuträtningar, mottiställningar etc. — tycker jag nog att den i ganska hög grad är självförvållad från riksbankens sida.

Föredragshållaren berörde en del av de faktorer, som indirekt påverka ränteläget. Jag skulle vilja peka på några faktorer, som jag anser ha en mycket mera direkt inverkan på räntan, i första hand då riksbankens inköp av valutor. Jag kommer nu inte ihåg de exakta siffrorna, men det är ganska stora summor av valutor som riksbanken under kriget har inköpt. I fredstid representera dessa valutor givetvis en köpkraft som omedelbart kan omsättas i varor, vilka kunna tillföras den svenska marknaden, och därför är betydelsen av hur man finansierar valutaköpen inte så stor. Men nu, när vi äro helt avspärrade och guld och dollar faktiskt icke kunna förvandlas i varor, måste man ju säga sig att sättet för finansieringen av dessa köp är viktigare än under fredstid.

En annan faktor, som direkt påverkar penningställningen och därmed också räntan, är statens upplåning i riksbanken. En sådan upplåning för olika ändamål har skett i en skala — jag vet inte riktigt hur högt beloppet är — att man får säga att den påverkat penningställningen.

Här ha vi alltså två faktorer, där det legat inom riksbankens möjligheter att bestämma tillgång och efterfrågan på pengar och därmed räntan. Jag tycker därför inte man kan säga, att marknadsläget påfordrade en ränteförändring — jag vet inte om föredragshållaren använde det uttrycket, men det har förekommit i andra sammanhang.

En nackdel med denna ränteförändring — som jag ser det — är att varje förändring åt ena eller andra hållet, när man har ett dirigerat ekonomiskt läge med priskontroll o. s. v., medför en ändring i prisläget. I detta fall blir ju ändringen särskilt märkbar när det gäller kapitalvarorna och måste därför få inflytande på stabiliteten i det rådande prisförhållandet.

Ännu en faktor, som jag tycker hade varit värd beaktande, är det nuvarande konjunkturen. Vi stå nu mänskligt att döma tämligen nära slutet av krigsperioden och hoppas att det nu inte skall vara alltför långt till den dag, då vi återigen kunna börja driva handel med utlandet. Vi komma då in i de förhållanden, som docent Svennilson särskilt rörde vid: att det kanske inte blir lika lätt att från statens sida dirigera pris- och andra förhållanden. Och i det läget är det möjligt att räntan kommer att spela en större roll än nu.

Vi veta att en hel del av våra produkter komma att bli efterfrågade. Vi veta också att staten redan har beviljat och sannolikt kommer att ytterligare bevilja krediter. Därför kunna vi kanske räkna med förbättrade konjunkturen och att pressen på priserna i uppåtgående riktning ökas. Under sådana förhållanden förefaller det ha varit onödigt att nu, så att säga i elfte timmen, skrida till en räntesänkning.

I det sammanhanget skulle jag vilja ställa två frågor. Den ena frågan är: om man nu har ansett att det för att få till stånd en frontuträkning har varit lämpligt att sänka räntan från 3 till 2½ procent — vilket givetvis låter försvara sig med hänsyn till marknadsläget —, har man då för avsikt att — såsom det ibland säges på penningmarknaden — ytterligare sänka räntan om penningläget det tillåter?

Den andra frågan är: om det läge, som jag senast skisserade, inträder, med efterfrågan från utlandet på våra produkter och kanske också våra pengar, är det då riksbankens avsikt att eventuellt höja räntan, eller får man betrakta detta nya läge såsom ett sådant, där en viss stabilitet eller jämvikt har uppnåtts?

Statssekreterare Dag Hammarskjöld:

Båda de herrar, som deltagit i debatten, ha i viss mån gått vid sidan av den uppläggnings, som jag gav mitt ämne.

Vad docenten Svennilson sade låg eljest väl i linje med de resonemang som jag inom en stramare teoretisk ram förde. Herr Wallenberg gick in på en konkret frågeställning, som jag bara hade snuddat vid såsom ett exempel på arten av de överväganden, som bli nödvändiga i här ifrågavarande sammanhang. Jag betonade ju uttryckligen, att jag varken tog upp frågan om skälen för och emot en räntesänkning eller frågan om skälen för och emot att en räntesänkning skulle ske nu. Eftersom emellertid herr Wallenberg har tagit upp dessa spörsmål, är det kanske skäl att något närmare gå in på dem, även om det är en delvis annan debatt som vi i så fall börja.

Herr Wallenberg kritiserade i någon mån den nertoning av räntans betydelse, som jag gjorde. Vad jag önskade understryka var, att räntestabiliteten icke legat i plan med pris- och lönestoppet. Jag hade också anledning att framhåva, att när man nu fått börja utnyttja nya strategiska faktorer, så har detta varit ett uttryck just för det förhållandet, att räntans betydelse varit begränsad. Det är självfallet att jag därmed inte ville säga, att räntan saknar betydelse — att räntan exempelvis är en bestämmande faktor för kapitalvärden och sådant är alltför klart för att särskilt behöva framhållas.

Herr Wallenberg sade vidare, att om man hade fått räntan i en framskjuten position som inte längre svarade mot marknadsläget, så var detta från riksbankens sida delvis självförfallat. Jag tycker, att han därvid i viss mån går förbi det som är kärnan i problemet. Riksbanken kan exempelvis icke avböja att köpa valutor med hänvisning till att marknaden därigenom tillföres medel. Och det är icke heller någon mening i att tala om vållande beträffande de svårigheter i räntehänseende som möta, sedan dessa medel genom allmän statens inlåning dragits in så långt nu detta är möjligt. Det för mig väsentliga är det faktum, att i och med att marknaden måste tillföras medel — vare sig genom valutaköp, budgetunderskott eller vad det nu är — framträda vissa typiska marknadsmekanismer, som leda till en nedskrivning av räntan men blott delvis kunna behärskas genom statsupplåning. Vi skulle sålunda inte ha neutraliserat valutaköpsens inflytande i räntesänkande riktning bara genom att sälja skattkamarväxlar i samma omfattning som det köptes valutor. För bankerna hade det givetvis varit en utmärkt lyckad politik, men det hade inte löst statsmakternas problem. Vi hade inte heller klarat detta genom att utge statsobligationer.

Jag vill här göra en parentes. Det är ganska typiskt för hela den offentliga diskussionen på området, hur man har behandlat frågan om skattkamarväxlarna. Det är naturligtvis bra att inte medlen ligga så att säga helt oförräntade. Men å andra sidan har man väl där om någonsin skäl att väga, vad det kostar för staten att binda medlen mot värdet av den grad av bindning som nås genom att bankerna ligga med 6-månaderspapper till $\frac{1}{2}$ eller 1 procent ränta.

Vad herr Wallenberg särskilt betonade såsom skäl till att riksbanken så att säga självförfallat har kommit i en besvärlig räntepolitisk situation var statens upplåning i riksbanken. Bl. a. har riksbanken mot kredit ställt främmande valutor till statens förfogande. Det är emellertid klart att detta

inneburit, icke att marknaden tillförts medel, utan att den ej i detta sammanhang direkt blivit avlastad de medel, som skulle åtgått vid inköp av dessa valutor. De olika transaktioner, som det här är fråga om — jag har inte siffran i huvudet, men det rör sig om högst ett par, tre hundra miljoner kronor — framstå för övrigt såsom en ganska efemär företeelse jämfört med en ordinär låneoperation av i dag och ännu mera i jämförelse med ett budgetunderskott av den storlek, som vi årligen haft under detta krig.

Det är också givet — såsom herr Wallenberg sade och som jag i mitt föredrag underströk — att marknadsläget i dag inte krävde någon ränteförändring, om det ock å andra sidan är klart, att marknadsläget möjliggjorde en ränteförändring. Här gäller dock frågan något annat, nämligen om marknadsläget inom en nära framtid skulle ha krävt en ränteförändring, därest man velat undvika att av marknadstekniska skäl komma in i en ganska ohållbar situation, detta alldeles oavsett vad riksbanken gjorde i fråga om valutaköp och sådant. När man ansett, att läget överhuvud taget indicerade en räntesänkning, så har det varit sådana överväganden på längre sikt som spelat den avgörande rollen, överväganden vilka jag dock av angivna skäl förbigick i mitt inledningsanförande.

Herr Wallenberg talade om »elfte timmen». Jag har litet svårt att förstå, att man skulle ha anledning att bedöma problemet annorlunda därför att vi anses vara nära krigets slut. Jag tror, att just de faktorer, som herr Wallenberg åberopade — den stora kreditgivningen till utlandet och överhuvud den starka exportutveckling, vi kunna mötse samtidigt som vår import kommer att vara begränsad — utgöra skäl för oss att anse dagens situation såsom någonting som vi måste räkna med rätt långt in i framtiden. Jag tror inte det är riktigt att av det förhållandet, att fientligheterna kanske nu när som helst äro slut, draga slutsatsen att vi äro »nära slutet» i penningpolitiskt eller över huvud taget i krispolitiskt hänseende.

Herr Wallenberg slutade med två frågor, nämligen om man hade för avsikt att sänka räntan ytterligare, om marknadsläget indicerade detta, och vidare om man kunde tänka sig att höja räntan, för den händelse förhållandena motiverade en sådan utveckling. Herr Wallenberg begär väl knappast ett svar på frågorna. Frågan går utöver vad som är möjligt för någon enskild att bestämt uttala sig om. Men man kan ju i alla fall försöka ge en tolkning av de tankegångar, som ha legat bakom räntepolitiken och som jag till sina huvuddrag försökte ange i mitt föredrag. Jag har sagt, att det finns positioner, som man är beredd att hålla till varje pris. Det är inte uteslutet att den nuvarande räntenivån är en sådan position, om det gäller en fortsatt rörelse nedåt. Jag har också sagt, att man naturligtvis kan ha anledning att så att säga följa de ekonomiska krafternas tryck. Det är givetvis icke uteslutet, att riksbanken i enlighet därmed i en given situation kan finna läget motivera en räntehöjning. Att möjligheterna till en räntehöjning på något vis skulle blivit mera begränsade genom att man nu har sänkt räntan, det förstår jag inte.